

Тема 1. Вступ. Українська мова – державна мова України, національна мова українського народу. Етнографічні регіони й діалекти

План

1. Предмет і завдання курсу.
2. Державна мова. Мовне законодавство в Україні.
3. Поняття нації, національної і літературної мови.
4. Етнографічні регіони України і територіальні діалекти.
5. Роль мови в житті суспільства. Функції мови.

Література до теми:

1. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу / Ірина Олександрівна Голубовська. Київ : Логос, 2004. 284 с.
2. Данилюк І. Етнокультурна психологія: історія та сучасність : моногр. / І. Данилюк, А. Курапов, І. Ягіяєв. Київ : АртЕк, 2019. 432 с. URL: https://www.researchgate.net/publication/359337867_Etnokulturna_psihologia_istoria_ta_sucasnist
3. Іванишин В. Українська ідея. Вибрані твори. Тернопіль: Крила, 2021. 928 с.
4. Історія цивілізації. Україна. Т. 2. Від Русі до Галицького князівства (900 – 1256) / Упоряд. Черненко О. Харків: Фоліо, 2021. 590 с.
5. Історія цивілізації. Україна. Т.1. Від кіммерійців до Русі (X ст. до н.е. – IX ст.) / Упоряд. Відейко М. Харків: Фоліо, 2019. 586 с.
6. Кобилюх В. О. Праукраїна і Санскрит. 2-ге вид., зі зм. і доп. Тернопіль: Мандрівець, 2013. 512 с.
7. Логвиненко Б., Тітарова Д. Ким ми є? Національні спільноти та корінні народи України. Львів: Видавництво Старого Лева, 2021. 672 с.
8. Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова. Київ: Наукова думка, 1993. 200 с.
9. Пономарів О.Д. Енциклопедія сучасної України. [Електронний ресурс]. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=44438
10. Потебня О. Мова. Національність. Денаціоналізація: статті і фрагменти; упоряд. і вступ. ст. Ю. Шевельов; Українська вільна академія наук у США. Нью-Йорк: [б. в.], 1992. 155 с.
11. Семчинський С.В. Загальне мовознавство. Київ : АТ «ОКО», 1996. 416 с.
12. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900-1941): Стан і статус. *Бібліотека Прологу і Сучасності*. 1987. Ч. 173.

1. Предмет і завдання курсу

Дисципліна «Українська мова та етнокультурологія» є обов'язковою складовою вищої академічної освіти. У її основі – вивчення української мови як головної ознаки етносу в контексті загальнонаціональної етнічної культури.

Тобто, розглядаючи поняття «мова» й «етнічна культура», можемо наголосити, що поняття «етнічна культура» містить у своєму складі поняття «мова» як основну абстрактну одиницю збереження й передачі культурної спадщини.

Отже, предметом курсу є мова й етнокультура. Якісні зміни, що відбуваються в Україні з часу отримання статусу суверенної незалежної держави, створюють сприятливі умови для зміцнення духовної, творчої особистості, яка здатна відповідати за кожне вимовлене нею слово. А надто в сучасних складних умовах, коли на території України тривають бойові дії, наша держава потребує чіткого розмежування й визначення українства у свідомості молодих людей. Українська мова потрібна нам для того, щоб залишатися українцями, бути окремим незалежним народом.

Мова – це характерний для людського суспільства, специфічний вид знакової діяльності, який поєднує систему артикуляційно-звукових актів, притаманних певній етнічній спільноті, на позначення явищ та сигналів об'єктивної дійсності, спрямований на обмін інформацією між представниками цієї спільноти. Мова є абстрактною системою, яка існує у свідомості представників етносу і виражається мовленням писемним або усним. Єдиним критерієм розрізнення мов є етнічна приналежність.

Мова і мовлення є найоб'ємнішими реаліями в теорії і практиці лінгвістики. У них знаходять свій вияв усі одиниці мови й мовлення — від фонем до речень і текстів, ужитих в усній і писемній формах, в усіх стилях мови. Розмежувальне використання лексем «мова» і «мовлення» ускладнюється тим, що вони мають спільний корінь мов-. Мова й мовлення не протиставлені одне одному, але й не тотожні. Кожна з мов первісно витворювалась із окремих індивідуальних мовлень, кількість яких постійно зростала.

Наукові підвалини для розмежування мови і мовлення заклав німецький лінгвіст Вільгельм фон Гумбольдт (1769—1835), основоположник теорії загального мовознавства. Кожне мовлення, на його думку, за своєю реалізацією суб'єктивне, оскільки висловлюється — усно чи писемно — окрема особа. Водночас воно і об'єктивне, бо сказане чи написане нею набуває загальнонародної значенності, внаслідок чого стає зрозумілим для всіх носіїв конкретної мови.

Обґрунтував і поглибив трактування сутності та взаємозв'язку мови й мовлення Фердинанд де Соссюр (1857—1913) — французько-швейцарський лінгвіст, автор «Курсу загальної лінгвістики» (1916).

В україністиці термін «мовлення» (в зіставленні з терміном «мова») увійшов до активного наукового вжитку у 1984 р. — з появою книги психолога й мовознавця Івана Синиці (1910—1976) «Психологія усного мовлення учнів».

Співвідношення між мовою і мовленням — це співвідношення загального (мови) і часткового (мовлення), у якому мова слугує провідним і регульовальним началом, бо мовлення індивіда витворюється на основі вже наявних одиниць мови.

Мова як потенційна спілкувальна система — це вся сукупність різнотипних мовних одиниць, правил та зразків їх поєднання і вживання.

Мовлення є конкретною реалізацією мови, що дає підстави розмежовувати синтаксис мови і синтаксис мовлення.

Мовлення – це процес і результат спілкування.

МОВА	МОВЛЕННЯ
Абстрактне поняття	Конкретне поняття
Українська, англійська, польська, арабська, німецька, французька, італійська, латинська тощо. Існують також штучні мови. Найпоширеніша з них – есперанто.	Усне / писемне.
Мова існує на інтуїтивному рівні й узагальнено об'єднує людей за національністю.	Мовлення має індивідуальні особливості в кожній людині: скільки мовців, стільки й відмінностей у мовленні.

За милозвучністю українська мова займає 2-ге місце після італійської, за давністю функціонування її витoki сягають 150 тисяч років тому. Проте той факт, що нам під силу впізнати лише поодинокі слова з прадавньої української мови, свідчить про постійну трансформацію мови як живого організму суспільства.

Поняття “етнічна культура”. Кожна зі світових культур країн, народів, націй неповторна й унікальна, є невід'ємною складовою скарбниці світової культури. На повнокровний розвиток етнічної культури впливає широке коло чинників, таких як: історичний шлях народу, відособлення або взаємовплив з іншими народами; соціальні, економічні, екологічні умови; культурна політика держави і т.п.

При цьому національна культура повинна розглядатися як цілісна система, що включає і фольклорно-етнографічні шари, і внесок в неї різних верств населення протягом тривалого історичного шляху, і вплив культури інших народів, і досягнення вихідців з країни, які проживають за її межами. Потрібно особливо зазначити, що кожний народ в культурній сфері створює своєрідний, властивий тільки йому образ.

Народ (грецькою - “етнос”) - поняття багатопланове. Частіше за все в цей термін вкладається таке значення: *етнос – це історична спільність людей, яка склалася на певній території та володіє стабільними особливостями мови, культури і психічного складу, а також усвідомленням своєї єдності і відмінності від інших.*

Останнє звичайно зафіксоване в етнонімі (самоназві) народу. Сформований етнос – як соціальний організм, який самовідтворюється шляхом переважно етнічно однорідних шлюбів і передачі новим поколінням мови, традицій і т.д. Для більш стійкого існування етнос прагне до створення своєї соціально-територіальної організації (держави), а етнічні групи, особливо в сучасних умовах, - своїх автономних об'єднань, закріпленні в законодавстві своїх прав.

Для внутрішньої єдності етносу найважливіше значення має культура, яка дає людям усвідомлення своєї спільності. Культура, і як необхідний компонент, і як одна з властивих етносу особливостей, забезпечує його повноцінне функціонування. Але відбувається і зворотний процес - конвергенція (зближення) етнічних культур внаслідок історичного розвитку і взаємодії народів. Тому сьогодні культуру кожного етносу характеризує сукупність, з одного боку, національно-специфічних, а з іншого - загальнолюдських компонентів.

2. Державна мова. Мовне законодавство в Україні.

Мовна політика – це сукупність ідеологічних постулатів та практичних дій, спрямовані на врегулювання мовних відносин у країні.

В умовах сучасної України мовна політика щодо української мови вкрай сприятлива для її розвитку й функціонування в усіх сферах суспільного життя. Випускники закладів вищої освіти зобов'язані володіти мовно-комунікативною компетенцією. *Мовно-комунікативна компетенція – це вміння здійснювати мовленнєвий акт, у якому реалізується комунікативно-мовленнєва поведінка на основі фонологічних, лексико-граматичних та соціолінгвістичних знань, умінь і навичок відповідно до мети і ситуації спілкування.*

Українська мова – єдина державна мова України. *Негативна мовна політика, спрямована на знищення певної мови як головної ознаки етносу, називається лінгвоцидом.* Тривалий час вона проводилася в Російській імперії, а згодом і в Радянському Союзі стосовно української мови й мов інших народів, які населяли територію держави, крім російської. Виникнення багатонаціональних держав вимагало врегулювання мовних відносин і спричинило появу терміну «державна мова» з метою виокремлення однієї обов'язкової мови офіційного спілкування.

Державна мова – це офіційно проголошена законодавчою владою мова сфери офіційного спілкування. З погляду юридичної термінології терміни «державна мова» й «офіційна мова» є аналогічними. Однак, для визнання правового статусу мови як державної є необхідність її законодавчого закріплення й нормативного оформлення. Офіційна мова не потребує обов'язкового проголошення законодавчою владою.

Зазвичай, державну мову виділяють за двома критеріями:

- мова корінної (автохтонної) нації;

- мова найчисленнішої нації.

Є країни, у яких державна мова закріплена традицією, а не законодавством. Наприклад, в деяких арабських країнах державною мовою є арабська, однак у законодавстві цих країн про мову не йдеться, адже вони є суто мононаціональними, а в Індії, до прикладу, державною мовою є англійська, а національних мов – близько 50.

Статус української мови як державної закріплено у Статті 10 Конституції України, прийнятої 28 червня 1996 року: *«Державною мовою в Україні є українська мова.»*

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування.

Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом».

Сферу використання державної мови України, норми її функціонування в різних сферах суспільної діяльності, а також покарання за порушення вимог мовного законодавства детально висвітлено в Законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 року № 2704-VIII (зі змінами включно до 16 липня 2022 року).

Публікації документа

- Голос України від 16.05.2019 — № 90
- Урядовий кур'єр від 18.05.2019 — № 92
- Відомості Верховної Ради України від 24.05.2019 — 2019 р., № 21, стор. 5, стаття 81
- Офіційний вісник України від 31.05.2019 — 2019 р., № 41, стор. 9, стаття 1422, код акта 94526/2019

3. Поняття нації, національної і літературної мови.

Нація (лат. *patio* — плем'я, народ) — етносоціальна спільнота, об'єднана певною самоназвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам'яттю, комплексом духовно-культурних і політичних цінностей, усвідомленням своєї ідентичності (національною самосвідомістю).

Спочатку термін мав дещо зневажливий зміст і, до певної міри, – відповідний соціальний контекст – у Давньому Римі „націями” називали групи чужинців з певного регіону, зазвичай об'єднаних кровними зв'язками, які не мали таких прав, якими були наділені громадяни Риму. У своїх промовах Цицерон називав „націями” віддалені і „варварські” народи. Відповідно, суспільний статус

представників такої групи був нижчий, аніж у громадян Римської республіки. Згодом поняття „нація” почали ототожнювати здебільшого з місцем народження. Це сталося після 212 р., коли статус громадян Римської імперії дістали всі особисто вільні її жителі.

Середньовіччя успадкувало і саме слово, і деякі його семантичні нюанси. Спочатку в історичних хроніках воно вживалося тоді, коли йшлося про віддалені, малознайомі народи, культура яких вважалася відсталою, чужою. Досить поширеним слово „нація” у середні віки було також в університетах, передусім серед студентських спільнот. Студентські „нації” склалися за принципом спільного географічного походження та мови. В Паризькому університеті уже в 1220 р., наприклад, існували „нація Франції”, „нація Німеччини”, „нація Пікарді”, „нація Нормандії”. В Болонському університеті існувало тридцять п’ять націй студентів та викладачів. В Оксфордському університеті офіційно був визнаний поділ студентів на „південну” та „північну” нації.

На думку американської дослідниці Л. Грінфелд, приблизно в XVI ст. відбулося перше кардинальне зрушення у вживанні терміна „нація”. В Англії його почали застосовувати щодо населення цієї країни, воно стало синонімом слова „народ”.

Найголовніші ознаки нації:

- спільні міфи та історична пам’ять;
- спільна масова, громадянська культура;
- єдині юридичні права та обов’язки для всіх членів;
- спільна економіка з можливістю пересуватися у межах національної території;
- національна ідея (яка включає політичну програму розвитку спільноти);
- першість національного в ієрархії ідентичностей спільноти.

2. Етнічна та громадянська нації

Чинна сьогодні Конституція України, прийнята 1996 р., видана від імені українського народу – громадян України всіх національностей. Це чітке визнання загальноприйнятого принципу громадянської нації, який стосується не тільки етнічних українців. Щоправда вже у самій Конституції цьому підходу суперечить стаття 11, за якою націю трактовано не як політичне, а як етнічно-культурне утворення. У ній сказано: „Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України”. Тут „українська нація” – це однозначно не громадяни України всіх національностей, а тільки етнічні українці, яким протиставляються інакші етнічні групи, тобто росіяни, кримські татари, поляки, євреї та інші.

Громадянська нація походить від Американської та Французької революцій, що заклали основи розуміння модерної нації, як політичного добровільного об'єднання. Політична нація виходить за станові межі, ґрунтується на принципах народного суверенітету, рівності, демократії.

Натомість етнічна або культурна нація ґрунтується на спільній історії, мові, культурі, релігії та інших, так званих, об'єктивних ознаках. Цей принцип служить ідеологам спільнот, що не мають власної державності, підтвердженням того, що вони теж можуть стати політично незалежними. Однак зі здобуттям незалежності закономірним є перетворення етнічної нації у політичну (громадянську). Якщо цього не відбувається, тоді держава має низку проблем із інтеграцією своїх етнічних меншин до культурного простору титульної нації. Сьогодні за даними соціологічних досліджень більшість українців прихильні до громадянської моделі нації.

Український націоналізм у своїх радикальних виявах теж набув ксенофобського забарвлення, обстоюючи тоталітарну модель державності. Особливою прихильністю до останньої відзначалася ОУН. Водночас, рисами ліберального націоналізму, в дусі кращих ідеалів Просвітництва, характеризувалася державницька ідеологія ЗУНР, а згодом – Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО).

Деякі проблеми та особливості етногенезу українського народу

Формування етнічної культури нерозривно пов'язане з формуванням самого народу (етногенезом). Тому, розглядаючи українську культуру, не можна не зупинитися на проблемах етногенезу українців. Нагадаємо основні позиції:

теорія “споконвічності” - українці існують стільки, скільки взагалі існує людина сучасного типу, тобто від 30-40 тис. до 2-3 млн. років;

теорія автохтонності (М.Грушевський), згідно з якою етнічну основу українців складало населення пізнього палеоліту, яке проживало на території України, а росіяни і білоруси мали свою окрему етнічну основу і територію проживання;

теорія “єдиної колиски” (яка була загальноприйнятою в СРСР у 30-80-і рр. ХХ ст.): зародження і розвиток трьох близьких слов'янських народів з єдиної древньоруської народності;

теорія “незалежного розвитку окремих східнослов'янських народів”, тобто українців, росіян, білорусів, яка набула поширення останнім часом.

Сьогодні підкреслюється, що Київська Русь була поліетнічною, тобто багатонаціональною державою. В основному в сучасній літературі початком націогенезису українців вважається період Київської Русі, хоч він і не досяг тоді завершення. Згодом внаслідок несприятливих історичних обставин цей процес був

перерваний і поновився на повну силу в XV-XVII сторіччях. У цьому, імовірно, і полягає специфіка етногенезу українців.

Український етнос остаточно сформувався на рубежі XVI-XVII ст., причому каталізаторами цього процесу стали загроза фізичного знищення з боку Степу (утворення Кримського ханства - васала Османської імперії), національний гніт польської шляхти і внутрішня зрада еліти - перехід аристократії до католицизму і укладення церковної унії. На хвилі національної боротьби росла національна самосвідомість.

Складність етнічної історії українців відбилася і в різноманітності самоназв (етнонімів), назв з боку інших народів, а також назв країни і держави. З моменту зародження українського етносу ключовим було поняття Русь. Причому в різні періоди домінували такі його варіанти: VI-XI ст. - Русь; з 1395 р. - Мала Русь; у XVII-XVIII ст. - Малоросія; XIX ст. - початок XX ст. - Україна-Русь. Визнання назви "Україна" (уперше згадане у 1187 р.) відбулося у XVII ст., але тоді воно співіснувало з іншим - "Малоросія", яке набуло широкого розповсюдження після приєднання України до Московської держави. Тільки з початку XX ст. етнонім "Україна" став домінуючим.

Слід виділити і таку особливість: спочатку Руссю, а потім Україною називали центральну область, тобто Київську землю, а потім звідси найменування "Русь" розповсюдилося на все східне слов'янство, а "Україна" пізніше на все українство. Тобто назва "Русь" сформувалася як спільнослов'янський термін, і саме тому Московська держава взяла його собі у назву для утвердження концепції "Третього Риму". Що стосується назви "Україна", то є декілька пояснень його походження: або від "краю" - кордону зі Степом, або від слова "країна" інша версія - "край" як батьківщина, вітчизна та ін.

Що стосується самоназви "українець", то вона довго була малопоширеною. Це багато в чому можна пояснити труднощами етносоціального розвитку. Синонімами виступали терміни "козак", "козацький народ", одночасно продовжували існувати і старі самоназви "руські", "русини". Тільки в умовах національного відродження у другій половині XIX ст. остаточно утвердилася самоназва "українець". Таким чином, в етнічній історії українців можна виділити три ключові етнооб'єднуючі самоназви:

слов'яни (словени);

руси (руські, роси, русичі, русини);

українці (козаки).

Сьогодні українці складають основне населення держави Україна. Це один з найбільших народів Європи і другий за чисельністю у слов'янському світі. Згідно з останнім переписом (1989 р.) українці в своїй країні становили майже дві третини населення (72,7%). Тут проживало 84,8% українців, які жили в тогочасному СРСР -

37,4 млн. В основному українці рівномірно розподілені по всій території держави за винятком Криму і південного сходу. У сільській місцевості вони складають до 90% населення, в містах - до 70%.

Українці належать до слов'янської групи індоєвропейської етнолінгвістичної сім'ї. Український етнос складається з:

основного етнічного масиву українського народу, який в основному співпадає з територією його формування і державними кордонами України;

етнічних груп українців за межами основного етнічного масиву в ближньому і далекому зарубіжжі - діаспори;

субетнічних груп, тобто спільнот у середовищі українців, відмінних специфічними рисами культури (гуцули, лемки, бойки, поліщуки і т.д.).

Сьогодні внаслідок національно-державного розмежування сотні тисяч українців виявилися за межами України, в суміжних з нею регіонах - Кубані, Приазов'ї, Центрально-Чорноземній області РФ. Значне число українців переселилося до Сибіру і на Далекий Схід (східна діаспора). У колишніх радянських республіках проживає: в Російській Федерації (Кубань, Приазов'я, Центрально-Чорноземний район) - 4,4 млн. етнічних українців, Казахстані - біля 2 млн., Молдові - 561 тис., Беларусі - 291 тис.

На американський континент еміграція відбувалася в основному з українських земель, які входили до складу Австро-Угорщини. Тільки в кінці XIX - початку XX ст. вона склала понад 700 тис. чоловік. Сучасні еміграційні процеси активізувалися після розпаду СРСР. У далекому зарубіжжі найбільше українців живе у США - приблизно 1 млн., Канаді - понад півмільйона, в Аргентині і Бразилії по 200 тис., Польщі - близько 300 тис. чоловік. Потрібно зазначити, що потужна компактна етнічна маса українців, яка існувала на території Польщі (Холмщина, Підляшшя), після проведеної в 1947 р. операції "Вісла" по переселенню їх в західні воєводства фактично перестала існувати. Всього за офіційними даними, на середину 1989 р. кількість українців у світі становила 46,2 млн. За деякими сучасними оцінками, кількість українців тільки в діаспорі досягає 20-30 млн, а загальна кількість становить 60-70 млн.

Незважаючи на значну еміграцію, чисельність населення України зростала. Так, в 1897 р. вона становила 28,4 млн., а в 1913 р. - вже 35,2 млн. У той же час починаючи з XIX ст. в основному внаслідок освоєння і промислового розвитку Півдня і Сходу України, що призвело до переселення сюди великої маси людей з інших регіонів Російської держави, питома вага тут українців меншала. Так, якщо в XVIII ст. українці складали близько 85% населення у межах сучасної України, то в XIX ст. - приблизно 80%, а у XX ст. - біля 74%.

В останні десятиріччя різко зменшилося сільське населення і збільшилося міське, яке склало понад 65%. Особливо небезпечними явищами стали зниження

народжуваності (у 1990 р. цей показник був найнижчим у СРСР) і збільшення смертності, внаслідок чого з 80-х р. спостерігається депопуляція. Вона особливо посилилася з 1992 р. Серед етнічних процесів потрібно виділити зменшення питомої ваги україномовного населення з 71,8% у 1959 р. до 63,9% у 1989 р. Найбільш це явище властиве Донецько-Придніпровському і Південному регіонам. Серед причин, які обумовили зменшення питомої ваги україномовного населення в Україні домінуюче місце займає русифікація, яка супроводжувала процес створення “радянського народу”.

Національну мову творить народ протягом усіх етапів свого розвитку. Вона не існує відмежовано від суспільства, а як живий організм, постійно змінює свою форму, розвивається або занепадає. Національна мова властива конкретній етнічній спільноті й закріплена за її етнічною територією. Національною мовою українського народу є українська. Протягом багатьох століть, починаючи з 3 тис. до н.е., вона вбирала в себе яскраві риси кожного історичного періоду, найактивніші словесні форми й запозичені з інших мов елементи. Через те, що територія України займає центральне географічне положення і завжди активно контактувала із сусідніми державами в галузі суспільно-політичного й економічного життя, сукупність слів та особливості їхньої вимови на різних територіях, особливо прикордонних, значно відрізняється між собою. Тому національна мова України виражена у двох формах:

- а) вища форма – літературна мова;
- б) нижча форма – діалекти.

Сучасна українська літературна мова (СУЛМ) сформувалася на основі полтавсько-наддніпрянських говірок середньонаддніпрянського діалекту південно-східного наріччя кінця XVIII ст.

Якщо розглянути тогочасну карту етнічного розселення українців, видно, що Наддніпрянщина тоді займала центральну частину усієї території України. Отже, мова, яка побутувала на цій території, найменше зазнала впливів мов сусідніх держав. Саме це стало основною причиною виокремлення наддніпрянського діалекту як літературної мови.

Літературна мова – це унормована, відшліфована форма загальнонародної (національної) мови, яка обслуговує найрізноманітніші сфери суспільної діяльності людей. Початок сучасної української літературної мови пов’язують із виходом поеми «Енеїда» І. Котляревського у 1798 році, адже в ній вміщено цілу енциклопедію власне української лексики на позначення предметів народного вжитку, частин будинку, одягу, страв, напоїв. Раніше ніхто з письменників не приділяв такої уваги народній мові. Тому Іван Котляревський вважається зачинателем СУЛМ.

Традиції і побут українського народу, які мають багато загальнонаціональних рис, і сьогодні зберігають ряд територіальних особливостей. Вони зумовлені:
характером історичного розвитку окремих регіонів України;
природно-географічними умовами;
взаємозв'язками з іншими народами.

З історико-етнографічної точки зору на території України можна виділити такі культурно-історичні зони:

Середнє Придніпров'я (Наддніпрянина).

Поділля.

Слобожанщина і Полтавщина.

Полісся.

Прикарпаття (Галичина).

Волинь.

Закарпаття.

Буковина.

Південь.

Остання зона заселена декількома міграційними хвилями, і остаточно її населення сформувалося у XVIII-XIX ст. Це наймолодший з точки зору етнографії район України. Південь можна в свою чергу розділити на ряд регіонів: Причорномор'я, Таврію, Донщину (Подоння, Донеччину). Потрібно зазначити, що наведений розподіл багато в чому умовний. Більш точне районування можливе при всебічному вивченні історико-етнографічних явищ. Крім того, ці райони не залишаються незмінними, як і критерії, що їх визначають.

В Україні досьогодні зберігаються етнографічні групи, які мають свої особливості в культурі і мові. Найбільш значні з них українські горці (гуцули, лемки, бойки) в Прикарпатті і поліщуки, пінчуки, литвини в Поліссі. Раніше серед українців було більше таких груп. Але з розвитком капіталізму, а потім і в радянський час поступово пішли у минуле багато архаїчних, консервативних звичаїв і обрядів, набули розвитку нові елементи в побуті і духовному житті селянства, яке складало більшість українців. Значного поширення набули елементи міського одягу, нові типи житла, знаряддя праці. Тобто соціально-економічні умови стали вирішальними чинниками, які визначили формування сучасного обличчя української нації, вплинули на чисельність і географічне розміщення інших етнічних груп, на характер етнічних процесів в Україні загалом.

Діалект – це різновид мови, яку люди використовують для спілкування на певній території. Діалект є повноцінною системою мовного спілкування (усного або знакового, не обов'язково письмового) зі своїм власним словником і граматиною. В Україні розрізняють такі основні групи діалектів (наріччя) української мови: північне, південно-східне й південно-західне.

Північні діалекти

Розповсюджений у північній частині території України, півдні Білорусі та Польщі, а також в західних районах Брянської області (Росія). Сюди традиційно відносять три основні діалекти на території України (Східнополіський, Середньополіський і Західнополіський говір).

Говори північного наріччя відрізняються між собою певними пережитковими елементами. Серед них зустрічаються особливості:

вживання закінчення -є замість -а після довгого приголосного: життє, весілле, зілле;

вживання закінчення -и замість -і в прикметниках у називному відмінку множини: добри, здорови, гарни.

Лексика і морфологія

У північно-східному діалекті існує чимало термінів, схожих з польською і білоруською мовами. Вищезазначені мови формувалися в сусідстві з північно-східними говорами.

Фактично кожен говір виділяється серед інших своїми специфічними особливостями, наприклад, слово болото в північних говорах означає трясовина, драгва, здвіж, драгá, балóта.

Південно-західні діалекти:

Волинсько-подільський діалект, який об'єднує волинські та подільські говірки, які поширені на території Волині та Поділля;

Галицько-буковинський діалект, який поширений на територіях історичних областей Галичини і Буковини (сюди відноситься в тому числі гуцульський діалект);

Карпатський, який об'єднує бойківські (північнокарпатські), закарпатські і лемківські говірки (західнокарпатські).

Серед фонетичних особливостей південно-західного наріччя:

в галицько-буковинських говорах а після м'яких приголосних і шиплячих переходить в голосні переднього ряду е, і, и: час – чіс, ша́пка – ші́пка);

перехід ненаголошеного о в у: гоулу́бка, кужу́х;

змішування е та і в словах (жиге́, висло́), а в буковинському говорі простежується заміна артикуляції и в напрямку до е (бики -беикé, жéто – жито);

простежується також перехід м'яких приголосних звуків д', т' в г', к': д'ід – г'ід, т'істо – к'істо;

Серед морфологічних особливостей південно-західного наріччя:

у багатьох говорах збереглися давні закінчення давального і місцевого відмінка множини іменників чоловічого роду -ом, -ім, -ох, -іх (синóм, брátім, на синóх, на брátіх у формах синám, брátám, на синáх, на брátáх);

також збереглися давні форми давального і орудного відмінка однини особистих і зворотних займенників *мі, ми, ті, ти, си* з форм *мені, тобі, собі, менé, тебé, себé*;

характерне поширення вживання різних форм майбутнього часу (*бúду читáти, бúду читáв, читáтиму, му читáти*);

Південно-східний діалект

Говори південно-східного наріччя характеризуються багатьма мовними явищами, які зафіксовані в літературній нормі української мови, зокрема, їм властива наявність шестифонемного ударного вокалізму, що включає голосні / а /, / і /, / І /, / у /, / е /, / о /. У той же час для говірок південно-східного наріччя характерні власні риси, які не відображені в літературній мові. До них відносяться такі особливості:

збереження м'яких шиплячих: *ло [ш'á]* (лоша), *ведме [ж'á]* (ведмежа), *поспі [ш'á]* т ' (поспішать).

присутнє закінчення *-ій* в багатьох прикметниках твердої групи: *прохід [н'ій]* (прохідний), *мар [н'ій]* (марний), *б'і [л'ій]* (білий) та інші.

флексія *-ім, -іх* в давальному і місцевому відмінках множини іменників, які мають за основу м'який приголосний: *кó [н'ім]* (коням), *д'і [т'ім]* (дітям), *на кó [н'іх]* (на конях).

поширення в формах дієслів II дієвідміни флексії *-е*: *хóд [е]* (ходить), *прóс [е]* (просить), *нóс [е]* (носить);

в деяких говорах відсутнє чергування / х /, / г /, / з /, / с /, / к /, / ц /: *порó[г'і]* (порозі), *ру [к'і]* (руці);

вимова / ф / як / х /, / хв /: *тúхлі, хвáбріка*;

У південно-східних говорах часто зустрічаються росіянізми, а також тюркізми, болгаризми, запозичення з романських мов.

5. Роль мови в житті суспільства. Функції мови

Мова – це найважливіший засіб спілкування. Однак, це поняття значно ширше, ніж просто спілкування, оскільки мова існує у нашій свідомості, засобами мови ми мислимо, мова викликає у нашій уяві асоціативні зв'язки, сприяє виникненню розуміння, поняття, сприймання інформації.

Мовними знаками можуть бути не лише словесні форми, букви чи пунктуаційні знаки. До них належать також ноти (знаки, якими послуговуються музиканти, композитори), піктограми (малюнки) та ін. елементи, які притаманні окремим галузям суспільної діяльності людей.

Комунікативна функція	Мова – найважливіший засіб спілкування людей і забезпечення інформаційних процесів у сучасному суспільстві
------------------------------	--

	(у науковій, технічній, політичній, діловій, освітній та інших галузях життя людства). Мовними засобами можна висловити будь-яке повідомлення, яке може виражатися мімікою, жестами чи символами, але жоден із цих невербальних засобів спілкування не зможе замінити мову в житті суспільства.
Демонстративна функція	Мова є засобом вираження національної приналежності людини до свого народу. Вона передбачає використання національної мови з метою підкреслення людиною своєї національності. Ця функція властива мовам, які протягом тривалого часу зазнавали утисків з боку панівної верхівки через цілеспрямоване насадження іншої мови.
Ідентифікаційна функція	Вона виявляється у часовому й у просторовому вимірах. За своєю суттю вона близька до демонстративної з різницею лише в тому, що за демонстративної комунікант користується мовою навмисне з метою популяризації рідної мови. Ідентифікаційна ж полягає у відчутті спільності, близькості і довіри до людей, які розмовляють цією ж мовою. Лише для того, хто знає мову, вона є засобом спілкування, ідентифікації, ототожнення в межах певної спільноти. Для тих, хто її не знає зовсім або знає погано, вона може бути причиною роз'єднання, відокремлення, конфліктування.
Експресивна функція	Мова є універсальним засобом вираження внутрішнього світу людини. Кожна людина – це унікальний, неповторний світ, сфокусований у її свідомості. Оскільки людина – емоційна істота, здатна любити, співпереживати, радіти, на кожному з цих емоцій вона знайшла певні мовні знаки, щоб могли спілкуватися з іншими людьми на особистісному, духовному рівні. Що досконаліше вона володіє мовою, то виразніше, повніше, яскравіше постає перед людьми як особистість.
Гносеологічна функція	Мова є своєрідним засобом пізнання навколишнього світу. Пізнаючи будь-яку мову, людина пізнає світ засобами саме цієї мови. Гносеологічна функція мови полягає не лише у сприйнятті й накопиченні досвіду суспільства. Вона безпосередньо пов'язана з функцією мислення, формування та існування думки.
Мислетворча функція	Мислетворча функція мови пов'язана передусім зі здатністю людини здійснювати мисленнєві операції, використовуючи мовні знаки. Відтак, людина мислить мовними

	<p>категоріями, у її свідомості виникають певні образи, асоціації, які матеріалізуються в лінгвістичному вияві як слова, словосполучення, речення, надфразні єдності і, зрештою, текст. Отже, між знанням мови і результатом мисленнєвої діяльності є тісний зв'язок, оскільки мислення реалізується в мові.</p>
<p>Культуросна (естетична) функція</p>	<p>Мова – першоджерело культури, оскільки вона є і її знаряддям, і водночас матеріалом створення культурних цінностей. Людина створила культуру, а культура – людину. Людина реалізується в культурі думки, культурі праці й культурі мови. З раннього дитинства людина соціалізується в суспільстві, органічно входить в культурне середовище своєї етнічної спільноти, стає його носієм. Що міцніші зв'язки людини з культурою народу, то більшого можна сподіватися від неї як від громадянина, свідомого творця матеріальних і духовних благ.</p>
<p>Номінативна функція</p>	<p>Усе пізнане людиною одержує від неї свою назву й тільки так існує у її свідомості. Мовні одиниці, передусім слова, слугують назвами предметів, процесів, якостей, понять, ознак і т.д. У назвах зафіксовано не лише певні реалії дійсності, адекватно пізнані людиною, але і її помилкові уявлення, ірреальні сутності тощо. Безперечно, що кожна мова є неповторною картиною дійсності; по-різному <i>мовно розчленовані</i> в різних мовах одні й ті самі фрагменти світу. А тому доля кожної мови, хай найменшої і найекзотичнішої, має бути об'єктом постійної турботи не тільки носіїв цієї мови, але й людства загалом і кожної людини зокрема.</p>
<p>Фатична функція</p>	<p>Мова є засобом встановлення зв'язку. Зв'язок може бути технічним: SMS повідомлення, Viber, Telegram, Instagram, телефонні комунікації тощо, або ж безпосереднім: знайомство, вітання. Будь-який зв'язок ставить чіткі вимоги для комунікантів, яких потрібно дотримуватися для успішного офіційного спілкування.</p>
<p>Емотивна функція</p>	<p>Мова є засобом вираження почуттів та емоцій. До цієї сфери належать емоційно-забарвлені слова, вигуки, частки. Людина – жива істота, яка, крім думок, роздумів, тверджень, досить важливе значення відводить почуттям і звісно ж має обов'язкову потребу у вираженні своїх почуттів і в розумінні та</p>

	сприйнятті почуттів іншої людини. Емоційно-ціннісна сфера – один з головних чинників, що робить людину людиною.
--	---